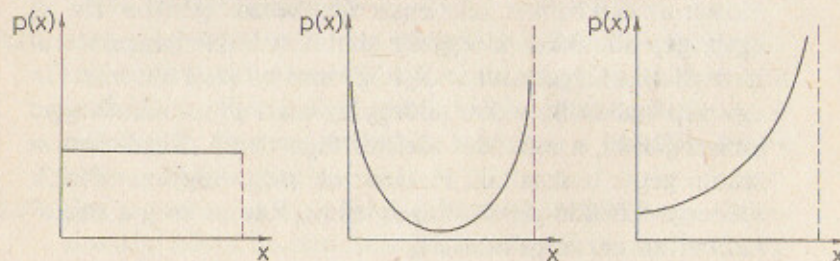

11. Bevezető feladatok. Alapfogalmak

- 11.1. Legyen egy V térfogatú tartályban N darab nem kölcsönható gázmolekula.
- Mi a valószínűsége annak, hogy egy kiszemelt ΔV térfogatban n molekula tartózkodik? Vizsgáljuk a $V \rightarrow \infty$, $N \rightarrow \infty$, $\rho = N/V = \text{konst.}$ határátmenetet!
  - Számítsuk ki a ΔV térfogatban tartózkodó molekulák átlagos számát, valamint a molekulaszám szórását!
- 11.2. Pattogó labdáról véletlenszerű időpontokban pillanatfelvételeket készítünk. Ezekről leolvashatjuk a labda pillanatnyi magasságát. Becsüljük meg a pattogás magasságát és adjuk meg a becslés pontosságát! (A pattogások egyforma magasak, az energiavesztés elhanyagolható.)
- 11.3. Mozgó, pontszerű objektumokról véletlenszerűen pillanatfelvételeket készítettünk. Annak a valószínűsége, hogy az objektum x és $x+dx$ között tartózkodik, $p(x)dx$. Elég sok felvétel alapján meghatároztuk a $p(x)$ függvényt. Az a , b , c ábrákon ezt ábrázoltuk három különböző esetben. Próbáljuk meg kitalálni, hogy milyen mozgást végző testekről van szó!

- 11.4. Bizonyítsuk be, hogy ha egy rendszer felosztható olyan azonos részrendszerekre, amelyek közt nincs kölcsönhatás, és ha egy fizikai mennyiség egyenlő a részrendszereken felvett értékek

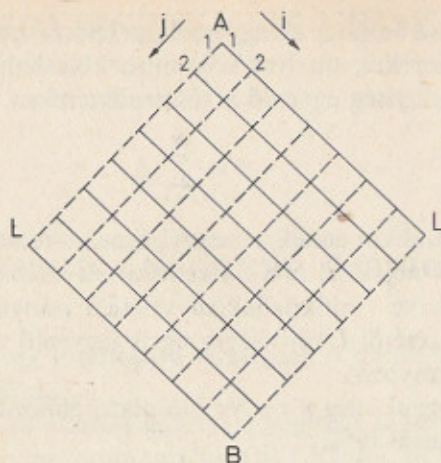
$$f = \sum_{i=1}^N f_i$$

összegével, akkor ennek a mennyiségnek a relatív szórása arányos $1/\sqrt{N}$ -nel, ahol N a részrendszerek száma.

- 11.5. Egy részecske τ időközönként véletlen irányú erő hatására előző helyzetétől L távolságra ugrik (egyenlő valószínűséggel minden irányban).
- Határozzuk meg a $t = N\tau$ idő alatti elmozdulás négyzetének átlagát ($\bar{x}^2$).
  - Függ-e az eredmény attól, hogy hány dimenziós térben vizsgáljuk a problémát?
  - Kísérletekben a háromdimenziós mozgás kétdimenziós vetületét figyeljük meg. Mennyiben különbözik a megfigyelt $\bar{x}^2$ az a) pontban számítottaktól?
  - Tegyük fel, hogy egy ugrás nagysága 0 és L között akármilyen értéket felvehet (minden értéket egyenlő valószínűséggel, függetlenül az ugrás irányától). Számítsuk ki az $\bar{x}^2$ átlagot!
- 11.6. Vizsgáljuk a bolyongásproblémát kétdimenziós négyzetrácson! Legyen a bolyongó részecskének „tehetetlensége”, azaz ha az előző lépésben valamilyen irányban lépett, akkor a következő lépésben nagyobb valószínűséggel fog ugyanabba az irányba lépni, mint arra merőlegesen vagy visszafelé. Számítsuk ki az elmozdulás négyzetének átlagát N lépés után, ha az ugyanolyan irányba lépés valószínűsége α , a visszafelé lépés valószínűsége β , s az előző lépésre merőleges elmozdulás valószínűsége γ ($\alpha + \beta + 2\gamma = 1$)!
- 11.7. Véletlen rendszerekben kialakuló végtelen korrelációkkal kapcsolatosak az ún. *perkolációs problémák*. Amorf anyagok vezetőkéességét, falak nedvesedését stb. leíró fizikai modellek egyszerűsítéséből született az alábbi feladat.

Az $L \times L$ rácspontot tartalmazó négyzetrácson a szomszéd-

dos rácspontok az i irányban összekötöttek. A j irányban viszont csak p valószínűséggel van meg az összeköttetés. Az A pontból kiindulva egy golyó gurul lefelé az összekötött rácspontok mentén. Ha a golyó olyan rácsponthoz ér, amely összeköttetésben áll mind az i , mind pedig a j irányban levő szomszédjával, akkor $1/2$ valószínűséggel lép az i , ill. a j irányba.

Számítsuk ki a B pontba való eljutás valószínűségét! Milyen $p \geq p_c$ értékek esetén jutunk el a B pontba véges valószínűséggel akkor is, ha $L \rightarrow \infty$?

- 11.8. m tömegű részecske V térfogatú dobozban mozog. Hány olyan állapota van a részecskének, melyben impulzusa a $\mathbf{p}$ érték körüli $d^3\mathbf{p}$ térfogatba esik, s hány olyan, melyben az impulzus nagysága p és $p+dp$ közötti? Határozzuk meg az E és $E+dE$ közötti energiaértékkel jellemzett állapotok számát is!
- 11.9. Hasonlítsuk össze az E -nél kisebb energiájú állapotok számát klasszikus, illetve kvantumos rendszerek esetén!
- Egydimenziós klasszikus és kvantumoszcillátor!
  - Egydimenziós „dobozba” zárt klasszikus részecske, kvantumos részecske, ill. kvantumos részecske periodikus határfeltétellel!

- 11.10. Legyen N független részecskéből álló rendszerünk. Minden részecske két energiaértéket vehet fel, ezek $-\varepsilon_0$ és $+\varepsilon_0$.

- Állapítsuk meg az $E = M\varepsilon_0$ ($M = -N, \dots, N$) energiájú mikroállapotok számát! Vizsgáljuk meg a rendszer termodinamikai viselkedését (betöltési szám, hőkapacitás)!
- Milyen különbségeket találunk az $E > 0$ és az $E < 0$ energiájú állapotok között?

- 11.11. N független kvantumoszcillátorból álló rendszer energiája

$$E = \frac{1}{2} N\hbar\omega + M\hbar\omega.$$

- Határozzuk meg, hányféleképpen jöhet létre ez az állapot!
- Számítsuk ki a rendszer hőkapacitását!

- 11.12. Valamely makroszkopikus rendszer hőkapacitása

$$C_v = AkT^n,$$

ahol $n > 0$ és A pozitív szám, mely a rendszer térfogatával vagy részecskeszámával arányos. Hogyan függ az állapotszám a belső energiától rögzített térfogat és részecskeszám mellett? Milyen rendszert írhat le az $n=3$ eset? Vizsgáljuk az $n \rightarrow 0$ esetet is!

- 11.13. Az ismert elemi részek tömegeiből arra következtethetünk, hogy a hadronok állapotszáma az energiának rendkívül gyorsan növekvő függvénye. Kísérleti eredményekből a hadronanyag állapotszámára a következő kifejezés adódik:

$$\Omega(E) \sim E^{\alpha N} e^{E/kT}, \quad (E \geq 0),$$

ahol N a hadronok száma, α egységnyi nagyságrendű szám és $T^* \sim 10^{12}$ K. Mi a T^* jelentése?

- 11.14. Számítsuk ki N független klasszikus oszcillátorból álló rendszer entrópiáját, energiáját és hőkapacitását!
- 11.15. Valamely rendszer állapotösszege $Z(T) = A(kT)^{\alpha N}$, ahol A és α állandók. Határozzuk meg az állapotsűrűséget! Milyen rendszerről lehet szó?
- 11.16. Legyen N független részecskéből álló rendszerünk. Minden részecske két energiaértéket vehet fel ($\varepsilon_0, 0$). A felső energiaszint

kétszeresen degenerált. Számítsuk ki a rendszer hőkapacitását!

- 11.17. A kétdimenziós harmonikus oszcillátor energiaspektruma a következő alakban írható: $E_n = (n+1)\hbar\omega$, $n = 0, 1, \dots$, és az n -edik energiaszint $(n+1)$ -szeresen degenerált. Határozzuk meg egy N számú kétdimenziós harmonikus oszcillátorból álló rendszer hőkapacitását!
- 11.18. Legyen B erősségű mágneses térben N számú független, $1/2$ spinnel rendelkező részecske. Legyen az egész rendszer egy T hőmérsékletű hőtartályban. Vizsgáljuk a rendszer energiáját, entrópiáját, hőkapacitását, mágnesezettségét, szuszeptibilitását T és B függvényeként!
- 11.19. Határozzuk meg az előző feladatban leírt rendszerben a mágnesezettség négyzetének átlagát, valamint a mágnesezettség szórását!
- 11.20. Vizsgáljuk az I tehetetlenségi nyomatékú, d dipólnyomatékú klasszikus rotátort T hőmérsékletű környezetben, E elektromos erőter jelenlétében! Milyen valószínűséggel mutat a rotátor a tér adott irányának kis környezetébe?
- 11.21. Hasonlítsuk össze az I tehetetlenségi nyomatékú klasszikus és kvantumrotátor hőkapacitását alacsony, illetve magas hőmérsékleten!
- 11.22. Lokalizált, d dipólnyomatékkal rendelkező klasszikus dipólokat külső E elektromos térbe helyezünk. A dipólok függetlenek, számuk N , a környezet hőmérséklete T . Határozzuk meg az átlagos polarizációt $P(T, E)$ függvényét és a szuszeptibilitást!
- 11.23. Az előző feladatban szereplő rendszert állandó és homogén E térerősségű elektromos térbe helyezzük. Határozzuk meg az E irányára mérőleges irányban mérhető szuszeptibilitást E függvényében!
- 11.24. Lokalizált, J spinű ionok rendszerét külső B mágneses térbe helyezzük. Az ionok száma N , egymás közötti kölcsönhatásokat elhanyagoljuk. Egy ion mágneses momentumának adott irányú μm_J komponense csak a $-\mu J$, $-\mu(J-1)$, $\dots$, $\mu(J-1)$, μJ értékeket veheti fel.

a) Mutassuk meg, hogy az eredő mágnesezettség:

$$M = -\left(\frac{\partial F}{\partial B}\right)_T$$

b) Adjuk meg az $M(T, B)$ függvényt!

c) Számítsuk ki a

$$\chi = \left(\frac{\partial M}{\partial B}\right)_{B=0}$$

szuszeptibilitást!

d) Mutassuk meg, hogy a $J \rightarrow \infty$, $\mu J = \mu_0$ határesetben visszakapjuk a klasszikus spinekre vonatkozó eredményeket!

11.25. Határozzuk meg a $v(x) = \frac{1}{2}m\omega^2 x^2 + \alpha x^4$ anharmonikus potenciálban egydimenziós mozgást végző részecskékből álló rendszer hőkapacitását α -ban vezető rendig!

11.26. N darab független lineáris oszcillátort vizsgálunk. Az oszcillátorok frekvenciája különböző. $g(\omega)d\omega$ megadja, hogy hány olyan oszcillátor van, amelynek frekvenciája ω és $\omega + d\omega$ közé esik. $\left(\text{Nyilván } \int_0^\infty g(\omega)d\omega = N.\right)$

a) Számítsuk ki, hogyan függ a rendszer belső energiája és hőkapacitása a hőmérséklettől!

b) Tegyük fel, hogy $\omega \rightarrow 0$ esetén $g(\omega)$ úgy viselkedik, mint ω^γ ($\gamma > 0$), és vizsgáljuk a magas- és alacsony hőmérsékleti határesetet!

c) Mutassuk meg, hogy

$$\int_0^\infty [C(\infty) - C(T)] dT = E(T=0)!$$

11.27. Oszcillátorokból álló T hőmérsékletű rendszerben az oszcillátorok átlagenergiája:

$$E = \frac{\sum_n \varepsilon_n e^{-\varepsilon_n/kT}}{\sum_n \exp(-\varepsilon_n/kT)},$$

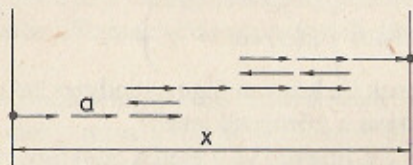

ahol $\varepsilon_n = n\varepsilon_0$ ($n = 0, 1, 2, \dots$). A klasszikus határátmenet esetén ($\varepsilon_0 \rightarrow 0$) megkapjuk-e a klasszikus statisztikus fizikából jól ismert eredményt? Mekkora $\bar{\varepsilon}$ a klasszikus határesetben, ha $\varepsilon_n = n^2\varepsilon_0$ és a nívó multiplicitása $g_n = n^2g_0$?

11.28. Leejtettünk egy M tömegű gyémántot, ami N darabra törött szét. Várhatóan mekkora lesz a gyémántdarabok összértéke, ha egy gyémántdarab értéke tömegének négyzetével arányos és bármilyen N darabra törés egyenlően valószínű? Magyarázzuk meg a probléma kapcsolatát a mikrokanonikus eloszlással!

11.29. Oldjuk meg az előző „gyémántos” feladatot kanonikus eloszlással!

11.30. Legyen egy lineáris láncunk, amely N darab a hosszúságú elemből áll. Ezek az elemek szabadon foroghatnak a kapcsolódási helyeken. Az egész rendszer T hőmérsékletű hőtartályban van. Vizsgáljuk meg, hogy mekkora erő szükséges ahhoz, hogy a lánc két végpontját x távolságra tartsuk egymástól! Mutassuk meg, hogy ha $x \ll Na$, akkor az erő arányos a végpontok távolságával, azaz érvényes a Hook-törvény!

11.31. A háromdimenziós láncmolekula egyszerű modellje a következő: A lánc N egyforma, a hosszúságú egységből áll, melyek úgy kapcsolódnak egymáshoz, hogy az összekötő csuklók körül szabadon foroghatnak. Határozzuk meg a lánc végpontjai közötti átlagos távolságot, ha a lánc két végén F_x nagyságú feszítő erő hat!

11.32. Határozzuk meg az előző feladatban leírt polimer molekula átlagos négyzetes végtávolságát, feszítő erő nélküli esetben!

11.33. Határozzuk meg a 11.31. feladatban leírt polimer molekulát feszítő F_x erő irányába eső átlagos négyzetes végtávolságot, valamint a teljes négyzetes végtávolságot!

11.34. A polimerlánc valamivel realisabb modelljéhez jutunk, ha figyelembe vesszük, hogy a rögzített vegyiértékszőgek következményeként minden egyes elem egy 3 félnyílásszögű kúp felületén mozoghat, melynek tengelye az előző elem. Határozzuk meg ezen lánc átlagos négyzetes végtávolságát!

11.35. Számítsuk ki x^2 és p^2 várható értékét a T hőmérsékletű hőtartállyal kapcsolatban álló lineáris oszcillátor esetén mind klasszikus, mind kvantumos tárgyalásban! Hasonlítsuk össze a klasszikus és a kvantumos eredményt! Összhangban van-e az eredmény a határozatlansági relációval?

11.36. Vizsgáljuk meg, hogyan írhatjuk le a polarizált, ill. a polarizálatlan fényt sűrűségmátrix segítségével! Mutassuk meg, hogy tiszta állapotban

$$\hat{\rho} = \begin{pmatrix} \cos^2 \alpha & e^{-i\beta} \sin \alpha \cos \alpha \\ e^{i\beta} \sin \alpha \cos \alpha & \sin^2 \alpha \end{pmatrix}$$

ahol α és β a polarizáltságot jellemző paraméterek!

11.37. Mutassuk meg, hogy az $1/2$ spinű részecskét leíró sűrűségmátrix

$$\frac{1}{2}(I + P_1\sigma_1 + P_2\sigma_2 + P_3\sigma_3) = \frac{1}{2}(I + \mathbf{P}\boldsymbol{\sigma})$$

alakú, ahol I az egységmátrix, $\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3$ pedig a három Pauli-mátrix. Vizsgáljuk meg, hogy mi a P_1, P_2, P_3 paraméter fizikai jelentése! Milyen feltételt kell kielégítenie $\mathbf{P}$ -nek tiszta állapotban?

11.38. Írjuk fel $1/2$ spinű részecske sűrűségmátrixát mágneses térben! Számítsuk ki segítségével a mágnesezettség várható értékét!

11.39. Egy kristályban az atomoknak két energia-sajátállapota van: $|+\rangle$ és $|-\rangle$, melynek energiái $E_+ = \Delta/2$, $E_- = -\Delta/2$. Az atom mágnesező momentumának (z -komponens) mátrixelemei:

$$\begin{aligned} \langle -|M_z|-\rangle &= \langle +|M_z|+\rangle = 0, \quad \langle +|M_z|-\rangle = \\ &= \langle -|M_z|+\rangle = m. \end{aligned}$$

Határozzuk meg adott hőmérsékleten és B mágneses térben a mágnesezettség várható értékét és a szuszceptibilitást!

- 11.40. a) Határozzuk meg T hőmérsékletű környezetben az m tömegű részecske sűrűségmátrixát koordináta-reprezentációban, feltételezve, hogy a részecske hullámfüggvénye a V térfogatú makroszkopikus dobozban periodikus határfeltételnek tesz eleget.
- b) A sűrűségmátrix ismeretében számítsuk ki az állapotösszeget és az energia átlagértékét!
- c) Adjuk meg a sűrűségmátrixot, impulzus-reprezentációban is!

12. Klasszikus ideális gázok

- 12.1. Az entrópia meghatározása: $S(E, V, N) = k \ln \Omega(E, V, N, \delta E)$, ahol E, V, N a rendszer energiája, térfogata és a rendszerben levő részecskék száma, Ω az állapotok száma, és k a Boltzmann-állandó.

A fenti formula helyett rendszerint a következőt írjuk:

$$S(E, V, N) = k \ln \Omega_0(E, V, N),$$

vagyis az E energiájú hiperfelület körüli réteg térfogatát felváltjuk a hiperfelület által határolt térfogattal. Miért tehetjük ezt meg? Vizsgáljuk konkrétan a klasszikus ideális gáz esetét!

- 12.2. Számítsuk ki a klasszikus ideális gáz termodinamikai potenciáljait a különböző sokaságokban! (Mikrokanonikus, kanonikus, nagykanonikus, és T - p sokaság.)
- 12.3. Határozzuk meg a klasszikus ideális gáz kémiai potenciálját mint T és ρ , illetve T és p függvényét!
- 12.4. Mutassuk meg, hogy a klasszikus ideális gáz kémiai potenciálja légköri nyomáson mindig negatív abban a hőmérséklettartományban, amelyben a gázok még nem cseppfolyósodnak!
- 12.5. Számítsuk ki klasszikus ideális gázban
- $|v|^n$ középértékét,
  - $|v|$ négyzetes szórását,
  - a kinetikus energia középértékét és négyzetes szórását!

- 12.6. Mekkora a molekulák legvalószínűbb és átlagos sebessége, sebességük szórása és mozgási energiájuk 800 K és 1000 K hőmérsékleten CO-gázban?
- 12.7. Írjuk fel egy atom kinetikus energiájának eloszlásfüggvényét T hőmérsékleten! Miért lapos az eloszlásfüggvény? Nem kellene éles csúcsnak lennie az átlagértéknél az energiaeloszlásfüggvényben?
- 12.8. Határozzuk meg az N részecskéből álló, klasszikus ideális gáz energiájának eloszlásfüggvényét T hőmérsékleten! Megegyezik-e az energia legvalószínűbb értéke az átlagossal?
- 12.9. Ideális gázt M tömegű dugattyú zár le. Határozzuk meg a gáz állapotegyenletét!
- 12.10. Ideálisnak tekintett gáz atomjai egy felület B számú helyén adszorbeálhatnak. Egy adszorbeált atom energiája $-u_0$, az adszorbeált atomok között kölcsönhatás nincs. Állapítsunk meg összefüggést az adszorbeált atomok száma és a gáz nyomása között!
- 12.11. Bizonyítsuk be, hogy ha az ideális klasszikus gáz molekuláinak belső szabadsági foka is van, akkor attól az állapotegyenlet még nem változik!
- 12.12. A He-atom szinglett alapállapotának és triplett első gerjesztett állapotának energiakülönbsége 15984300/m. A gáz hányad része van gerjesztve 6000 K fokon?
- 12.13. Határozzuk meg az egyatomos klasszikus ideális gáz szabadenergiáját, figyelembe véve az atomok első gerjesztett állapotát is! Az első gerjesztett állapot g_1 -szeresen degenerált, gerjesztési energiája ϵ_1 . Milyen hőmérsékleten lenne jelentős a fajhőhöz, ill. a kémiai potenciálhoz adódó járulék?
- 12.14. Igazoljuk, hogy $x_i \frac{\partial H}{\partial x_j} = kT \delta_{ij}$ (itt x_i a rendszer valamely általános koordinátája vagy impulzusa, H a Hamilton-függvénye, és δ_{ij} a Kronecker-féle deltafüggvény)!
- 12.15. Számítsuk ki a következő rendszerek fajhőjét magas hőmérsékleten:
- kétagatomos molekulákból álló gáz;
  - háromatomos, lineáris molekulákból álló gáz;

c) kétatomos molekulákból álló gáz, amelynek rezgéseit a

$$H = \frac{p^2}{2m} + ax^4 \text{ anharmonikus oszcillátor írja le!}$$

- 12.16. Bebizonyíthatjuk-e fajhőmérés alapján, hogy a H_2O -molekula nem lineáris?
- 12.17. Hogyan módosul a kinetikus energiára vonatkozó ekvipartíciótétel a relativisztikus tartományban?
- 12.18. Határozzuk meg az ultrarelativisztikus ideális gáz állapotegyenletét, energiáját és hőkapacitását! (Az ultrarelativisztikus gázban egy részecske energiája $\varepsilon = cp$, ahol p az impulzus nagysága.)
- 12.19. Számítsuk ki az ideális gáz sűrűségeloszlását, belső energiáját és hőkapacitását homogén gravitációs térben, állandó hőmérsékleten! Fejezzük ki a belső energiát a súlypont koordinátáinak segítségével!
- 12.20. Az előző feladatban leírt rendszerben a Föld felszínétől z magasságban kiválasztunk egy kis, V térfogatú tartományt, melyben N számú molekula van. Határozzuk meg, mennyivel tér el ennek a részrendszernek a kémiai potenciálja a Föld felszínén mért kémiai potenciáljától!
- 12.21. Nagy tömegű égitestről lassan felszálló rakétában legyen egy hőszigetelt doboz, amelyben ideális gáz van. Számítsuk ki, hogyan változik a gáz hőmérséklete a felszállás során!
- 12.22. Írjuk fel a Maxwell–Boltzmann-eloszlást R sugarú gömb gravitációs terében levő ideális gázra! Használhatjuk-e ebben az esetben ezt az eloszlást? Miért nem szökik el a Föld atmoszférájára?
- 12.23. Állapítsuk meg az ideális gáz sűrűségeloszlását egy R sugarú, l hosszúságú hengerben, amely ω szögsebességgel forog!
- 12.24. Legyen egy ω szögsebességgel forgó R sugarú, l hosszúságú hengerben ideális gáz. Számítsuk ki a rendszer tehetetlenségi nyomatékát!
- 12.25. Vizsgáljuk a jó disszociációjának koncentrációviszonyait magas hőmérsékleten!
- 12.26. Jellemezzük a $\text{DCI} + \text{HBr} \rightleftharpoons \text{DBr} + \text{HCl}$ folyamat koncentrációviszonyát egyensúlyban, magas hőmérsékleten!

- 12.27. Határozzuk meg a $\text{D}_2 + \text{H}_2 \rightleftharpoons 2 \text{HD}$ reakció egyensúlyi állandóját szobahőmérsékleten. A HD-molekula rezgési frekvenciája $\omega_{\text{HD}} = 4324 \text{ K}\hbar$.

13. Ideális kvantumgázok

- 13.1. a) Becsüljük meg adott tömegű molekulákból álló ideális gáz termikus, de Broglie-féle hullámhosszát és a molekulák átlagos távolságát!
b) Ennek alapján becsüljük meg, milyen T - p tartományban és milyen molekulák (atomok) esetén várható a klasszikustól eltérő viselkedés!
- 13.2. Számoljuk ki az ideális gáz
a) állapotegyenleteinek,
b) κ_T , C_v , C_p mennyiségeknek első kvantumkorrekcióját!
- 13.3. Becsüljük meg a részecskék átlagos távolságát, a termikus hullámhosszat és az állapotegyenlet kvantumkorrekcióját normálállapotú H_2 -gáz esetében!
- 13.4. Határozzuk meg az ultrarelativisztikus ideális gáz ($\varepsilon = cp$; a degeneráció foka: g) állapotegyenleteinek első kvantumkorrekcióját!
- 13.5. Becsüljük meg az ε_F Fermi-energiát
a) tipikus fémekben levő elektronokra;
b) nehéz magban levő nukleonokra (a mag sugara $R = r_0 A^{1/3}$, $r_0 = 1,2 \cdot 10^{-15} \text{ m}$, A a nukleonok száma);
c) He^3 -folyadékban (az 1. atom által elfoglalt térfogat $46,2 \cdot 10^{-30} \text{ m}^3$).
- 13.6. Tegyük fel, hogy az elektronok között nincs kölcsönhatás. Milyen sűrű legyen az elektrongáz ahhoz, hogy a Fermi-felületen levő elektronok sebessége a fénysebesség fele legyen?
- 13.7. Hogyan aránylik egymáshoz a proton- és elektrongáz adott sűrűségeen vett Fermi-hőmérséklete?

- 13.8. Számítsuk ki a $T=0$ K hőmérsékletű ideális fermiongáz nyomását!
- 13.9. Mutassuk meg, hogy az ultrarelativisztikus, teljesen degenerált elektrongáz állapotegyenlete $pV = \frac{1}{3}E$.
- 13.10. Mutassuk meg, hogy ideális, teljesen degenerált relativisztikus Fermi-gázban

$$\frac{\varepsilon_F - mc^2}{mc^2} \ll 1$$

ha a fermionok közötti távolság $r \gg r_0 = \frac{\hbar}{mc}$.

- 13.11. Egy minta elektronjainak állapotsűrűsége

$$D(\varepsilon) = \begin{cases} D, & \text{ha } \varepsilon > 0 \\ 0, & \text{ha } \varepsilon < 0. \end{cases}$$

Az elektronok száma N .

- a) Számítsuk ki a kémiai potenciált és a belső energiát 0 K-on N függvényében! Ellenőrizzük, hogy az energia extenzív mennyiség-e!
- b) N és T segítségével adjuk meg annak feltételét, hogy a gáz nem degenerált!
- c) Számítsuk ki a kémiai potenciált és a fajhőt alacsony hőmérsékleten (erősen degenerált határeset)!
- 13.12. Mutassuk meg, hogy az ideális Fermi-gáz elfajulási tartománya jellemezhető a $\mu \gtrsim 0$ feltétellel is!
- 13.13. Vizsgáljunk egy Fermi-részecskékből álló ideális gázt! Legyen egy minket érdeklő fizikai mennyiség additív, azaz

$$f = \sum_i (\varepsilon_i)^n,$$

ahol ε_i az i -edik részecske energiája. Írjuk fel f átlagának alacsonyhőmérsékleti sorfejtését!

- 13.14. Határozzuk meg az extrém relativisztikus Fermi-gáz ($\varepsilon = cp$) nyomását alacsony hőmérsékleten!

- 13.15. Határozzuk meg egy olyan erősen degenerált ideális elektrongáz spin-szuszeptibilitását, amelynek az állapotsűrűsége $D(\varepsilon)$ (D deriválható függvény, $D(\varepsilon) = 0$, ha $\varepsilon < 0$)!
- 13.16. Vizsgáljuk az előző feladatban tárgyalt szuszeptibilitást a magashőmérsékleti határesetben!
- 13.17. Állandó hőmérsékleten milyen sűrűségnél következik be kondenzáció az ideális Bose-gázban? Hogyan függ a sűrűségtől a kondenzált részecskék száma?
- 13.18. A dimenziószám szerepe igen jelentős a fázisátmenetek jellemzésekor. Ez látható már az ideális Bose-gáz esetében is. Mutassuk meg, hogy egy- és kétdimenziós ideális Bose-gázban nincs kondenzáció!
- 13.19. Hogyan változik az ideális Bose-gáz kondenzációs hőmérséklete homogén gravitációs tér hatására?
- 13.20. Becsüljük meg
- a) a legkisebb, nem zérus energiájú állapot betöltöttségét és
- b) a kémiai potenciált Bose-kondenzáció esetében, ha figyelembe vesszük, hogy a térfogat és a részecskék száma véges (nagy) érték!
- 13.21. Írjuk fel a részecskeszám eloszlását $T=0$ hőmérsékletű ideális Bose-gázban!
- 13.22. Bizonyítsuk be, hogy ideális Bose-gázban T_c alatt $E \sim T^{5/2}$!
- 13.23. Hogyan változik az ideális Bose-gáz kritikus hőmérséklete, ha figyelembe vesszük a részecskék első, g_1 -szeresen degenerált, ε_1 energiájú gerjesztett állapotát is? Legyen

$$\varepsilon_1 \gg \varepsilon_0 = kT_c!$$

- 13.24. Hogyan változik az ideális Bose-gáz kémiai potenciálja az átalakulási pont körül?
- 13.25. Számítsuk ki az ideális Bose-gáz kompresszibilitását az átalakulási pont körül!
- 13.26. Számítsuk ki, hogyan viselkedik az ideális Bose-gáz fajhője, ill. annak hőmérséklet szerinti deriváltja T_c közelében!
- 13.27. Egy üreg hőmérséklete T . Hogyan függ az üreg falára ható nyomás a hőmérséklettől?

- 13.28. Feltéve, hogy a Föld és Nap abszolút fekete test, becsüljük meg a Nap felületi hőmérsékletét!
- 13.29. Miért nulla a fotongáz kémiai potenciálja?
- 13.30. Miért nincs a fotongázban Bose-Einstein-kondenzáció?

14. Fluktuációk

- 14.1. Számítsuk ki a következő mennyiségek fluktuációját:
- matematikai inga kitérése,
  - galvanométer tükrének elfordulása,
  - egy kondenzátor töltése!
- Becsüljük meg e fluktuációk nagyságát szobahőmérsékleten!
- 14.2. Mi a valószínűsége annak, hogy a V_0 térfogatú dobozba zárt gáz minden részecskéje a doboz V térfogatú részében tartózkodik? Milyen valószínűséggel lesz $V \leq V_0/2$ klasszikus ideális gázban?
- 14.3. Mi a valószínűsége annak, hogy egy rendszer térfogata a V és $V+dV$ értékek közé esik egy T hőmérsékletű, p nyomású környezetben?
- Alkalmazzuk az eredményt klasszikus ideális gázra!
  - Milyen valószínűséggel lesz $V = \bar{V}/2$?
  - Miért tér el az eredmény az előző feladatétól?
  - Milyen eloszlást kapunk a $\bar{V}$ körüli kis eltérésekre?
- 14.4. Becsüljük meg annak valószínűségét, hogy 1 cm^3 , ill. $(0,1 \text{ mm})^3$ térfogat üresen maradjon egy 3 m élű kockában levő, 300 K hőmérsékletű, 10^5 Pa nyomású gázban!
- 14.5. Mekkora térfogatú tartományban lenne a klasszikus ideális gáz részecskeszám-szórása az átlagos részecskeszám 1 százaléka?
- 14.6. Számítsuk ki a részecskeszám-fluktuációt nagykanonikus sokaságban! Kapcsoljuk össze a stabilitási feltételekkel!
- 14.7. Hogyan függ a hőmérséklettől a részecskék számának fluktuációja a Van der Waals-gázban, ha a kritikus izochor ($V = V_c$) mentén közeledünk a kritikus ponthoz?

- 14.8. Írjunk fel összefüggést egy T hőmérsékletű hőtartályban levő rendszer energiafluktuációi és fajhője között!
- 14.9. Mennyiben változik az előző feladat eredménye, ha a rendszer nemcsak egy T hőmérsékletű hőtartállyal, de egy μ kémiai potenciálú részecsketartállyal is kapcsolatban van? A kapott kifejezést számítsuk ki klasszikus ideális gáz esetében!
- 14.10. a) Mi a valószínűsége annak, hogy egy hőtartállyal kapcsolatban levő makroszkopikus rendszer energiája E legyen?
 b) És annak, hogy hőmérséklete (T) a hőtartályétól, T_0 -tól különböző legyen? (Konkrét példaként számoljunk 1 kg vassal, és legyen $T_0 = 20^\circ \text{C}$, $T = 40^\circ \text{C}$, $C_{\text{vas}} = 420 \text{ J}$.)
- 14.11. Mutassuk meg, hogy ha egy rendszer Hamilton-függvénye

$$\mathcal{H} = \mathcal{H}_0 - \mathbf{B}\mathbf{M}$$

alakú, ahol $\mathbf{M}$ a rendszer mágneses momentuma, $\mathbf{B}$ a mágneses tér, $\mathcal{H}_0$ pedig független a mágneses tértől, akkor a $\langle (\Delta M)^2 \rangle$ fluktuáció arányos a $\chi = \left(\frac{\partial M}{\partial B} \right)_T$ szuszceptibilitással!

- 14.12. N darab azonos kvantumoszillátorból álló rendszert vizsgálunk. Az oszcillátorok elektromos dipólmomentuma a kitérésükkel arányos. Számítsuk ki a rendszer elektromos polarizációjának fluktuációját! Érvényes-e a következő összefüggés (vö. a 14.11. feladattal):

$$\langle \Delta P_x^2 \rangle_{E=0} = kT \left(\frac{\partial P_x}{\partial E} \right)_{T, E=0},$$

ahol E az x irányba mutató külső elektromos tér?

- 14.13. Mutassuk meg, hogy makroszkopikus rendszerekben a hőmérséklet és a térfogat fluktuációjára a következő összefüggések érvényesek:

$$\overline{\Delta T \Delta V} = 0, \quad \overline{(\Delta V)^2} = -kT \left(\frac{\partial V}{\partial P} \right)_T, \quad \overline{(\Delta T)^2} = \frac{kT^2}{C_v}.$$